

Kryštof Derner a kol.: Středověké hornictví a hutnictví na Přísečnicku ve středním Krušnohoří. *Mittelalterliche Bergbau und Hüttenwesen in der Region Preßnitz im mittleren Erzgebirge.* Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen 68, ArchaeoMontan 5. Landesamt für Archäologie Sachsen, *Dresden 2018.* 492 str.

Pokud poměříme úspěšnost vědeckého projektu dosaženým posunem v poznání, objemem publikací či rozsahem a stabilitou mezioborového týmu, který vytvořil, pak musíme dvě etapy projektu ArchaeoMontan (2012–2014, 2015–2018) zařadit mezi nejúspěšnější projekty středoevropské archeologie středověku posledního desetiletí. O tom, že byly prostředky z Evropského fondu pro regionální rozvoj na podporu přeshraniční spolupráce mezi Svobodným státem Sasko a Českou republikou vynaloženy efektivně, svědčí, kromě řady skvělých vědeckých výsledků a mezinárodních publikací, také bezprecedentní zvýšení veřejného povědomí o středověkém hornickém dědictví Krušných hor. Toto popularizační úsilí paměťových institucí zapojených do projektu (realizované formou výstav, publikací a workshopů pro veřejnost) se odehrávalo paralelně s německo-českou žádostí o zápis hornické kulturní krajiny Erzgebirge/Krušnohoří na Seznam světového dědictví UNESCO, což bylo korunováno úspěchem v roce 2019. Těžko najít lepší příklad úspěšné společenské role archeologie než v tomto budování nové identity hraničního regionu, jehož obnova se na české straně nestala vážně míněnou agendou žádné z polistopadových vlád.

Kolektivní monografie je již pátou knihou vzešlou z projektu ArchaeoMontan a první věnovanou výlučně české problematice. Je dílem 16 autorů – archeologů, historiků a přírodovědců – pod vedením archeologa Kryštofa Denera. Za citelně nižšího stavu krajinného archeologického výzkumu na české straně ve srovnání se saským Krušnohořím byl logickou strategií výzkumu výběr referenčního mikroregionu, který skýtal nejlepší potenciál pro terénní archeologický výzkum a pro řešení historických otázek hornictví a kolonizace Krušných hor. V tomto ohledu byla volba Přísečnicka jednoznačně úspěšná. I když centrum oblasti – horní město Přísečnice – bylo zatopeno v roce 1973 přehradní nádrží a s výjimkou okrajových částí není výzkumu přístupné, oblast skrývá pozůstatky středověkého hornického osídlení a infrastruktury ve vysokém stupni dochování, navázané jednak na dlouhodobou přípovrchovou těžbu a zpracování železných rud (zejména magnetitových skarnů) a jednak na konjunkturální exploataci hydrotermálního stříbrnosného zrudnění (podrobně charakterizuje geologicko-ložisková kapitola P. Bohdálka, V. Šreina a J. Budy).

Monografie je uvedena nástinem rané exploatace stříbrnosných rud v českých zemích do poloviny 14. století (P. Hrubý). I když se jedná o pouhý úvod do problematiky, přece jen by bylo třeba, ve světle nálezů z Vyšehradu, čáslavského Hrádku a nově i z Prahy – Malé Strany, revidovat notoricky se opakující tvrzení o absenci dokladů těžby a zpracování stříbra z území Přemyslovců v 10.–12. století (str. 33). Prokázání této rané etapy těžby po mém soudu nijak nesnižuje obrovskou dynamiku exploatace stříbra a dalších kovů ve 13. století. Kapitola o vývoji vegetace na Přísečnicku (P. Kočár, L. Petr a R. Kočárová) je první paleoekologickou studií hornické krajiny českého Krušnohoří a poskytuje, přes určitá omezení daná kvalitou pramenné základny, důležité výsledky týkající se např. rané introdukce smrku a vzniku bezlesých enkláv ve vrcholových partiích krušnohorského hřebene.

Důležité kapitoly jsou věnovány středověkému osidlování a vývoji dolování Přísečnicka podle výpovědi převážně písemných pramenů (J. Crkal, K. Derner). Rozsah nejstarší etapy kolonizace spojené s hrabišickou doménou a panstvím postoloprtských benediktinů nelze rekonstruovat s určitostí, mnohem výraznější expanzi osídlení, spojenou s exploatací rud a sklářských surovin, autoři připisují následujícím hegemónům v regionu – pánům ze Šumburka. Postup horské kolonizace byl, zdá se, překvapivě rychlý, usnadněný průběhem zemských cest a dostupností cenných surovin, takže během půlstoletí, na konci 13. století, dosáhlo odlesňování a zakládání vesnic zemské hranice. Dolování je písemně doloženo s charakteristickým zpožděním, hlavně formulářem Summa Gerhardi, který v kombinaci s dalšími prameny zřejmě zaznamenává objev nadějných, i když jistě ne prvního ložiska stříbra v Přísečnici v l. 1338–1339, spojeného s udělením řady privilegií a požitků z dolování majitelům panství. Ztotožnění uváděného toponyma Vresnik – Breznice s Přísečnicí lze pokládat za velmi pravděpodobné nejen kvůli poměrně pevnému řetězci všech indicií, ale i kvůli zjevné nemožnosti spojit jméno s jiným rudním areálem v Čechách (str. 131; Březové Hory u Příbrami lze opravdu

jednoznačně vyloučit – vystupují až v pramenech 16. století jako Březový vrch, nikdy ne v uváděné formě: *Smolová a kol. 2016*, 508–509).

Těžištěm monografie jsou dvě rozsáhlé kapitoly věnované těžbě a zpracování železné rudy (J. Cřkal s příspěvkem R. Kyselého) a výzkumu hornického sídliště zaměřeného na exploataci stříbrných rud na Kremsigeru (K. Derner et al.). Železářských a hamernických areálů se podařilo identifikovat v terénu celou řadu, klíčová je jejich vazba na vodní toky (se stopami náhonů) a naopak volný prostorový vztah k ložiskům železných rud, dosahující až několikakilometrové vzdálenosti. Areály tak s vysokou pravděpodobností využívaly vodního pohonu alespoň v některé části technologického procesu – autoři uvažují o pohonu hamerních kladiv (str. 188). Výrobní objekty (pece, hamry) se však ve složitém prostředí struskových odvalů nepodařilo identifikovat. Strusky, které měly v některých případech (lokalita Starý Zámek II) podobu výrazně velkých nístějových slitků s rozměry 40–50 cm, rozhodně neodpovídající maloobjemovým hutnickým nebo kovářským objektům. Byly sice v dostatečném rozsahu chemicky a mineralogicky analyzovány (V. Šrein), ale výsledky nebyly interpretovány ve smyslu původu strusek při redukčních nebo oxidačních operacích. Jak autoři upozorňují, z lokalit byly získány i zlomky makroskopicky odpovídající „hutnické“ (tedy odpichové?) struse (str. 188). V tomto ohledu by bylo třeba výzkum prohloubit a konfrontovat výsledky analýz s početnou, zejména německojazyčnou archeometalurgickou literaturou k přechodnému technologickému stupni mezi přímou a nepřímou výrobou železa (např. *Böhm Hrsg. 1995; Pinsker Hrsg. 1995; Tauber – Senn 2021*). Stále tak zůstává klíčovou otázkou, jakou technologickou povahu mělo železářské hutnictví v Čechách od 13. století, tj. od jeho odsunu z aglomerací přemyslovských center do periferních lesnatých oblastí, kde bylo mj. možné využít vodní energie, až do historicky doložených počátků vysokých pecí. Jinak řečeno, jak se vyvíjel poměr mezi rostoucí velikostí a změnami konstrukce pece, experimentováním s vodním pohonem dmychadel a snahou udržet proces v pásmu výroby kujného železa? Obtížné je také datování pracovišť, vzhledem k dlouhodobému, opakovanému využívání areálů, těžbě a recyklaci strusky a celkovému nedostatku spolehlivých datačních opor v nálezových situacích. Areály Starý Zámek I a II byly jednoznačně v provozu v 2. polovině 13. století a měly zaniknout v 1. polovině 14. století, poté se sem výroba vrátila na přelomu 16. a 17. století – nálezy z tohoto horizontu dokládají zemědělské zázemí hutí i vyšší obytný standard pracovníků (kachlová kamna a okna se skleněnými terčiky).

Hornické sídliště v poloze Kremsiger, 3,5 km od Přísečnice, je odborně veřejnosti známo z předběžných publikací. Bylo zkoumáno metodicky vzornou a efektivní kombinací povrchového průzkumu, geofyzikální prospekce a malých cílených odkryvů. Výzkum přinesl hojná a kvalitní data k nejruznějším aspektům života hornických sídlišť rané kutnohorské etapy – datace Kremsigeru spadá do 3. čtvrtiny 13. až poloviny 14. století. 45 povrchově viditelných reliktů obytných staveb, které jsou rekonstruovány jako nadzemní hrázděné domy se suterény, popř. zemnice (?), se koncentruje do čtyř oddělených areálů, z nichž dva vykazují známky urbanistického uspořádání a modulární šířky parcel. Tyto čtyři plochy by mohly odpovídat archeologicky neprokazatelnému, protože rychlému vývoji sídliště ve smyslu postupného prostorového oddělení od těžebních areálů. Značnou pozornost autoři věnují rozboru pestrého fondu movitých nálezů, který je pro svérázné prostředí hornických sídlišť typický, s výrazným podílem nekeramických artefaktů, včetně škalý železných, zejména hornických nástrojů, ale i militárií, skleněných nádob, keramických figurek či dokladů her. Úpravnické, prubřfské operace, popř. maloobjemové hutnění stříbronosných rud, či dokonce kovolítectví mědi dokládají nálezy výrobních objektů, technické keramiky i hutnických meziproduktů a strusek. V interpretaci autoři zdůrazňují kvalitativní předěl mezi hornickými sídlišti a horními městy. Hornická sídliště měla podle nich charakter „spotřebních řemeslnických osad“ a ani po udělení privilegií či identifikaci urbanistických prvků v jejich uspořádání je nelze funkčně srovnávat s horními městy, sídly báňské a církevní správy a centralizované stříbrné hutí (str. 328). V případě specifické lokální situace a krátkého časového intervalu – sídliště na Kremsigeru existující souběžně s velmi blízkým městem Přísečnice a ustrnulé na určité úrovni – jim lze dát za pravdu. V širším pohledu a časové perspektivě je však třeba hornická sídliště uvažovat spíše jako dynamický útvar, který měl tendenci absorbovat centrální funkce horních měst všude tam, kde se vazba na těžbu a zpracování rud drahých kovů zdála být stabilní a perspektivní. V průběhu delšího vývoje hornické aglomerace běžně dosahovaly

městských funkcí a statutu, bez ohledu na existenci jiného města v jeho bezprostředním dosahu (srov. Příbram a Březové Hory), v případě Kutné Hory a Kaňku byl tento vývoj o to zajímavější, že transformace hornického sídliště v město zde proběhla v obou lokalitách. Podstatnou úlohu zde sehrával postoj a ambice majitele panství, který mohl transformaci hornických sídlišť urychlit nebo zablokovat: v tomto ohledu lze poukázat na hojný srovnávací materiál z Horního Harzu (*Jäger 1972*) i širší komparaci (*Cembrzyński 2017*).

Práci uzavírá registář středověkých diplomatických pramenů ke zkoumané oblasti, a zejména podrobný rozbor pozdního opisu listiny pro pány ze Šumberka z roku 1339 – nejstarší písemný doklad o těžbě stříbra v českém Krušnohoří: opis neobsahuje nic, co by bránilo pramenu přiznat autenticitu. Monografii lze vytknout některé drobné nedostatky (uvádění dat ¹⁴C pouze v kalibrované podobě, terminologická nejasnost u popisu montánních povrchových tvarů, extrémní zmenšení některých důležitých obrázků a map – např. obr. 39 a 107, soustředění obrazové dokumentace pouze do české části, což snižuje atraktivitu paralelního německého překladu). Jinak ale kniha představuje cenný příspěvek k výzkumu hornického osídlení a „marginální“ krajiny středověku. Lze jen doufat, že s ukončením projektu ArchaeoMontan 2018 neupadne výzkum do další dlouhodobé stagnace a že se autorskému týmu podaří pokračovat v hlubším zkoumání otázek, ke kterým monografie ukázala směr.

Karel Nováček

Literatura

- Böhm, M. Hrsg. 1995:* Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb. Stuttgart.
- Cembrzyński, P. 2017:* „Gold rush“ or „considered investment“? Origins of mining towns in the medieval Central Europe. *Acta rerum naturalium* 21, 59–72.
- Jäger, F. 1972:* Entwicklung und Wandlung der Oberharzer Bergstädte. *Giessener Geographische Schriften* 25. Clausthal – Zellerfeld.
- Pinsker, B. Hrsg. 1995:* Eisenland. Zu den Wurzeln der nassauischen Eisenindustrie. Wiesbaden.
- Smolová, V. a kol. 2016:* Příbram. Historie – kultura – lidé. Praha.
- Tauber, J. – Senn, M. 2021:* Eisenverhüttung im Dürstetal. Ein Hochofen des 13. Jahrhunderts in Langenbruck. *Schriften der Archäologie Baselland* 55. Basel.

Radek Bláha – Jiří Slavík: Hrad v Hradci Králové. Muzeum východních Čech v Hradci Králové, *Hradec Králové 2020*. 168 str.

Křivka přírůstků literatury o gotických hradech v královských městech kulminovala na přelomu 20. a 21. století, kdy se tato problematika stala jedním ze spouštěčů ostré diskuse o věrohodnosti typologického konceptu kastelologie. Polemika se obzvláště rozvinula nad dvojicí východočeských lokalit, Jaroměř a Chrudimí, přičemž v základu rozpravy stála otázka, jestli v daných městech hrady vůbec existovaly. Diskuse, která svého času vzbudila živý zájem i mimo úzký okruh specialistů na hradní architekturu, už patří k uzavřeným kapitolám oborových dějin, přece ale dodnes skýtá poučení. Měla by působit jako výstraha před neuměřeně ambiciózními rekonstrukčními představami o hradních dispozicích, odvozenými primárně z teoretických (typologických)

konceptů, a nikoli konkrétních, řádně kriticky vyhodnocených nálezových situací.

Na dřeň jdoucí diskuse jasně obnažila podstatu problému, totiž že hrady v Jaroměř a Chrudimí byly vzdor absenci relevantních terénních výzkumů vymyšleny z několika málo úseků (blíže nedatovaných) zdí a parcelních hranic. S odstupem let je s podivem, že hrad v Hradci Králové stál stranou pozornosti kastelologického bádání, třebaže ve východních Čechách představuje jediný nesporný doklad zeměpanské městské rezidence. O důvodech, proč chyběl v notoricky známých tabulkových schématech půdorysů tzv. kastelů středoevropského typu, lze jen spekulovat. Argument, že v podstatě zanikl, můžeme vyloučit vzhledem k srovnatelnému stavu dochování např. hradu v Domažlicích, který v typologických tabulkách naopak neschází. O to překvapivější je skutečnost, že hradecký hrad se nyní stal předmětem regulérní